

שריפה ונגוד בתואר ושם

יצחק אבינרי

השם כל-שהוא, ואת התואר הוא מאיין רק לעתים רחוקות. הנה לפני פתוח מלונם של גנויס-בוהל, מהדורה אחרונה. במפתח הגרמני שבסוף הספר אני מוצא קמ"ה מלות גרמניות, המתחילות במלת האיון „אונ“, מהן קל"ב מתורגמות לעברית בחיוביות והעדרייות. בש" בע מלים יש לנו הברירה בין חיוביות ובין מאוינות, ורק בשש מלות נמצא איון בלבד: לא נאה, לא נעדר, בלי נשמע, לא דבר, בלי פחד, המשובשת אלמות. וראוי להתבונן כי המלות אינן מורכבות ואינן מאוחדות עם מלת האיון. הבטוי „לא דבר“ עומד במקום „אשר לא דבר הוא“. וכן דרך-משל אני מתרגם „אינן סופישנסי“ — חוסר או חסרון, „אירגולאר“ — בלתי מוסדר, וכדומה.

אין להעלים: בחתירתו למקוריות הלשון — יש אשר לויאס יפליג קצת. הוא רואה, למשל, פגימה אף בתארים „שלילי וחיובי“ לגבי חשמל ומגנטייות, „כי אצל העברי החיוב והשלילי נופלים רק בעניני הגיון, אבל בשניות הטבע הוא רואה רק זכרות ונקבות“. כאן תפס הבלשן מרובה, והרי הוא עצמו עומד באותו מאמר על התרחבות המשמעות בגלל סיבות שונות (כגון „ילד“ המשמש גם במובן ולד: „ויצאו ילדיה“, וכן באנגלית; או השם צרעת, „המשמש לשלשה ענינים נבדלים: מחלת האדם, עושו האבן והעץ, קלקול הבגד“). אך בענין התארים השליליים — אין ספק שצדק בהשקפתו. על כל פנים חובה עלינו להמנע מכל הפרזה, שאיננה ברוח העברית והיא מסרבלת אותה לבלי נשוא.

ב) דרכי שלילה של תואר ושם

כל פועל וכל תואר — תתכן בו השלילה, ומקצתם יש להם גם היפוך כנגדם. למשל: טוב, שלילתו — לא-טוב, איננו טוב, בלתי-טוב. הפוכו או נגודו — רע. כיוצא בזה: כבד — לא כבד — קל; מברך — איננו מברך — מקלל; רוצה — איננו רוצה — מסרב (או ממאן), וכדומה.

השלילה תיתכן בכל פועל, ואין צורך בדוגמאות מן המקורות. היא מצויה הרבה גם בתארים; ובמקרא — דוקא בעיקר ע"י הוספת לא: ארץ לא-רועה, חוקים לא-טובים, דרך לא-סלולה, עם לא-עו, עם לא-עצום.

לא במאמר אחד בלבד קידשתי מלחמה על הסכנה הנשקפת לעברית מחמת השפעה נפסדת ומחבלת של שפת לועז. אך בדרך כלל דגתי בשבוישי דרכים, שברור-בם נחלת המון הם, ועל כל פנים אין בהם כונת מכוין. הפעם אעמוד על תופעה אחת, שיש בהתפשטותה גם משום כונת מכוין: סופרים אחדים אף מבקשים לפתח ולטפח במחשבתנו תפיסה נכרית זו, שכאלו אי-אפשר לנו בלעדיה וכאלו עשויה היא להביא לנו שפע עושר וברכה... כונתי לטפוח התפיסה בדבר שלילת תארים.

א) דעת לויאס על שלילה ונגוד

רואה אני צורך להקדים כאן את דברי הבלשן המצוין, ק. לויאס, שכבר נגע בשאלה זו (ב„לשוננו“ כרך א'):

מטבע העברי הוא שלא להקפיד על השם. השם הוא דבר טפל אצלו. אין בו לא הקטנה ולא הגדלה, לא רבוי צדדים ולא שלילה. ביטוי כמו „אייכולת“ הוא גרמניות ולא עבריות. תוכן מושגו של השם מרוכז בנקודה אחת. כן, למשל, בגרמנית „אויפמערקזאמקייט“ כולל אר" בעה צדדים, ובעברית — קשב — רק צד אחד — — — לעומת זאת מערה העברי את כל חיבתו ואת שפעת רגשותיו לתוך הפעולה. לא לבד שבונה לה בנינים מרובים ומכניס בהם צדדי הפעולה ואת הנושא ואת הנשוא ואת הזמן, אלא גם מעמיס עליה תאורים וציורים עד שתלאה הלועזית לתרגם פעל עברי כצורתו. דרך משל: „זרמתם“ מתרגם האנגלי בשמונה מלות — — —

הלועז הוא בטבעו — ההפוך לעברי. אצלו השם הוא העיקר, והפעולה טפלה לו. את כל רוחו הוא שופך לתוך השם ומתארו מכל צדדיו וצדי צדדיו על-ידי הרכבות ואחדים, הקטנות והגדלות ואיננים. ויש לשונות, כמו הגרמנית, שתוכל לאחד שלשלת ארוכה של מלות ושמות לשם אחד. — — — לכל שפה יש אופי מיוחד, שאינו בשפות אחרות, לא רק בבנינה, כי אם גם ברוחה. — — — השמות והתארים המאיינים ראויים להתר" גם על-ידי מלות חיוביות או העדריות [כלי" בהוספת „חסר“ וכד']. אין העברי מאיין את

בלתי שייך על המתואר עצמו, כמו בלתי טהור הוא, וכאשר אנו אומרים בלתי בעל תכלית, בלתי שלם, ולא יתכן לומר בלי שלם או בלי בעל תכלית.

לא יתכן? אמנם, לפי שימוש הלשון כיום לא יתכן, אך לפי המצוי בכתובים — יתכן ויתכן. אלא שדרך זו ניטשה ולא נכבשה. היא ניטשה, לדעתי, משום זה ש"בלי" משמשת במובן "בלא", ולפיכך נקל היה להשריש את "בלתי" במובן "לא" או "אי".

אי נמצאת במקרא לגבי תאר פעם אחת בלבד: "אי נקי" (איוב כב ל), כלומר אשם. וכן פעם אחת בשם הפרטי "אי כבוד". אף על פי כן שחק לו מולו לצירוף זה, והוא נשתגר הרבה בלשוננו, אולי גם משום מציאותו בתלמוד ("אי אפשר", "אי אפשר"). כיום משתמשים בו דוקא בעיקר לפני השם. צירופים כגון "אי־אפשרות", "אי־הבנה", "אי־זהירות", "אי־חוקי", "אי־צדק", "אי־יכולת", "אי־נעימות", "אי־סדר" (ב) מקרא — "לא־סדרים" — שגורים מאד.

יתכן שהתפשטות "אי" נובעת (בלא כונה, כמובן) מתוך שמושה גם בלועזית לפעמים: רצינואלי — אירא־ צינואלי, וכד'. מכל מקום מנהג כשר הוא. כעין "פלוגי את פלוגי" (במובן ע"ו).

ג. משלילה — לניגוד

עכשו נתהה על המהלך הנהוג בלשוננו כיום, ונווכח שהפרונו מאד בריבוי השלילה, ואפשר במקרים רבים להמנע ממנה בהחלט ולהסתפק בניגוד. לא רק אפשר, אלא צריך; חובתנו היא, לבל נשטש יותר מדי את דמות לשוננו, שאחרי כל הדוגמאות הללו — חיבה יתרה נודעת ממנה לא לשלילה, אלא לניגוד!

ודאי, לא כל מי שאיננו מאושר — אומלל הוא, ולא כל מי שאיננו שבע — רעב הוא. אף על פי כן כמה היטבנו לעשות שלא הונחנו את דרך העברית באמרנו אסון ולא "אי־אשר" (אוינגליק בעלעז), אומלל ולא "אי־מאושר". וכדומה. אך מה רחבה עוד הבקעה לתיקונים ושפורים:

במקום "בלתי מבושל" — נא (או חי).

"בלתי מעורער" — מוצק

"אי־הצלחה" — כשלון

"אי־סבלנות" — קוצר־רוח

"אי־דאגה" — שלוח

"בלתי מחושב" — נמהר, פזיז

ודאי, אפשר וגם צריך לומר שצעד פלוגי לא היה מחושב כהלכה, שכן תתכן השלילה לגבי כל פועל ובינוני. אפשר לומר גם שפלוגי לא נמול, ואין אנו מחויבים לומר שהוא ערל. אבל כשם שלא נאמר "ה־ גויים הבלתי־נמולים", אלא "הערלים", כך מוטב

בדברי הימים מצאנו גם דוגמה אחת המזכירה את הסגנון הנהוג בימינו:

"לכל לא־טהור" (דה"ב ל יז).

במקום שכתבה התורה "איש איש כי יהיה טמא" — כתב סופר דברי הימים "לא־טהור", בלשון נקיה... וכבר עמדו חז"ל על כך במסכת פסחים, בענין הכתוב "הבהמה אשר לא טהורה היא" (בראש' ז' ב).

השלילה נמצאת במקרא גם לגבי שמות אחדים, ולא צדק לויאם בדבריו הנזכרים, שאין העברי מאיין את השם כל־שהוא". הדוגמאות הבאות מן הכתובים יזכירו שלא כן הוא:

גוי לא־חסיד (תהלים מג א), בתוהו לא־ דרך (קז מ), על לא־חמס בכפי (איוב טז יז), השמחים ללא־דבר (עמוס ו ג).

צירופי־שלילה אלה יבואו אף בתוספת ב"ת:

בונה ביתו בלא־צדק (ירמיה כב יג), למה תשקלו כסף בלוא־לחם (ישעיה נה ב).

אנו הורגלנו לראות בכתובים אלה שמוש רגיל של בלא, כלומר: בלי צדק, בלי לחם. אבל נראה שכוונת הכתוב ב"בלוא־לחם" הוא בדבר שאינו לחם. כעין דאיה לכך — הכתוב בשירת האזינו:

הם קנאוני בלא־אל, כעסוני בהבליהם, ואני אקניאם בלא־עם.

מענין הדבר: צרופי "לא" בשלילת שמות לא נת־ קבלו כמעט כלל בעברית החדשה. אף בשלילת תארים יש מעדיפים "בלתי", ורבים סבורים ש"בלתי מספיק" כשר יותר מן "לא־מספיק"...

"בלתי" לפני תואר ובינוני יש, כמדומה, רק פעמיים במקרא:

בלתי־טהור (ש"א כ כו), מכת בלתי־סרה

(ישעיה יד ו).

בתלמוד (גם ברש"י) אין "בלתי" כלל. אך בספרי ימי הבינים נתרווח שימושה:

עיון בלתי מושג; הבלתי צריך לנושא; בלתי גשמי; הבלתי בעל־שכל; בלתי מתחלק.

וכל כך נתחבבה "בלתי" עד שהשתמשו בה גם במקום שלילה רגילה, וכתבו, הזמן בלתי בלה" במקום "איננו בלה".

אכן, הכל תלוי במול: יש במקרא "בלי" במובן "לא" יותר מ"בלתי":

עוגה בלי הפוכה; בלי גשמע קולם; אוסף

בלי יבוא; בלי משיח בשמן.

אע"פ כן נתקבלה "בלתי" לשלילת תאר ואף שם, וכבר נשתרש שמושה עד כדי כך שר' עזריה פיגו ז"ל, בספרו "בינה לעתים" (דרוש סא), שגה בענין זה, בהסתמכו על השמוש בספרי ימי הבינים, וכתב שאין "בלי" אלא "בלא":

ד. מעשה בחוצפה

היה מעשה ונשאלתי כיצד מתרגמים „איין אונ־פארשעמטער קערל“? השבתי: בן־בליבושה — והשם המופשט: אונפערשעמטהייט? כאן עמדתו כנבוכד. „החציצה“, שעליה מדבר ביאליק, הביאתני במבוכה, ולא היתה תגובה בפני. ופתאום — נפלה המחיצה. — מה לי „בן בליבושה“? — חצוף ומחוצף הוא! חוצפה!

כן! חוצפה, ולא חוסר־בושה, היא אונפערשעמט־הייט בלעז.

החוצפה הזאת היא שתביננו אולי כי גם „אונ־פערטילגבארקייט דעס טאָפּפעס“ לא יאה לה להקרא בעברית „אי־התבטלות החומר“, ואף לא „אי־הפס־דות החומר“, כי אם פשוט: „השארות החומר“, ואפילו — „השארות החומר“, כמו השארות הנפש, שתרגומה — „אונשטערבלעכקייט“.

חזל אמרו: חוצפה — אפילו כלפי שמיא מהניא. ואני אומר: חוצפה — אפילו כלפי נכרי מהניא... החוצפה הזו — הרבה יש בה כדי ללמדנו לבל נתור תמיד אחרי הגויים ונוליד את שפתנו בתוהו לא־דרך.

ה) המחיצה הלוועזית

יפה כתב ביאליק שאם שאלך אדם כיצד מתרגמים מלה פלונית לעברית — הרי בעצם שאלתו הטיל כעין מחיצה בינך ובין העברית, ולא פעם תתקשה בתשובתך. ואלו „בשעה אחרת אותו ביטוי עצמו נפלט מאליו ב־עברית מקולמוסך, אגב שיגרא דכתב“.

בינה לשונית עמוקה יש בדברים אלה. רק בגלל מחיצת הלוועז נוצרים אצלנו לפעמים תרגומים משונים חסרי תוכן וטעם (ריח יש להם: הלא הוא ריח הלעז הנודף מהם...). אין ספק: השאיפה להרבות בתארים ובשמות שליליים נובעת מתוך רגילותנו בשפת לוועז. אך תחת להשתחרר ככל האפשר משעבוד זה — באים ומבקשים לטפח בתוכנו את ריבוי הגוונים השליליים, המצויים בלוועזית, וביחוד בגרמנית. בשפה זו תתכן כמעט בכל תאר שלילה וגם איון: „ניכט פאָססענד“ — „אונפאָססענד“, „ניכט זאוכר“ — „אונזאוכער“, וכדומה. בשאר לשונות מצוי בעיקר האיון (עִי) הוספת „אינ“ בצרפתית, „אינ“ ו„און“ באנגלית). אך הגרמני יפליג בזה ביותר: „דאס בוך איזט ניכט זאוכער“ — הספר איננו נקי; „איזט אונזאוכער“ — קרוב למלוכלך יותר מ„ניכט זאוכער“. בעברית רשאים אנו לומר „מלוכלך“, ופטורים אנו מלדקדק כל־כך. גניח את הדיוק היתר לעם הדייקן, שהצמיה מתוכו את הרצחנים הדייקנים ביותר, בכלל, ראוי לדעת שכל חתירה לדיוק מופרין אינה אלא ענין פילוסופים, ולא ללשון בני אדם, לא בדבור ולא בכתב. בצרפתית יש, למשל,

לנו לומר „הצעד הנמהר“ (או הפזיז) ולא „הבלתי מחושב“.

כמה נואלת היא דרך זו של המבקשים „להעשיר“ את לשוננו בניבים נכריים לחלוטין, כגון „כתב בלתי־קריא“ (במקום כתב מסובך, ממושטש, סתום, שאינו ברור), כשם שכל עצם החידוש „קריא“ (במקום — ברור) מיותר הוא.

אינני חושש לומר: מעדיף אני את הכתוב „לב רגז“ (אונרוהיג) על לב „בלתי שלוו“, כשם שאני מעדיף עוול על „אי־צדק“ ותום על „אי־אשם“. אבל כלל גדול הוא: „תפסת מועט — תפסת!“ לפיכך לא אטיל על קהל העברים חומרות שקשה לעמוד בהן. חכמי הגויים תרגמו פתי — אונערפאהרען, בער — אונפערניגפטיג. בכל זאת לא אציע להשתמש ב„סת“ במקום „חסר נסיון“ (אם כי שפע נרדפים לנו בשמות הכסיל והשוטה והטפש, ומן הראוי היה להבחין ביניהם). אך „בצור“ במובן דבר שאין לגשת אליו (אונצור גענגליך בלעז) ראוי בהחלט להתקבל. ויותר מזה „מחלה אנושה“ ולא „בלתי ניתנת לריפוי“. אפילו פראות ואכזריות יאים יותר ל„אונמעגשלעכקייט“, מ־אשר „אי־אנושיות“. מרי טוב ועדיף מן „אי־ציות“, וכדאי שיונהג אף כמונה צבאי.

„אי־שביעת־רצון“ — ביטוי זה ראוי שניחד עליו את הדבור. יש לנו שבע־רצון ושביעת־רצון, ומכאן גם „אי־שביעת־רצון“.

לפני שנים רבות כבר עמד ד״ר יצחק אפשטיין ז״ל על בטוי זה והדגיש יפה שאנו מפרזים בשמוש. „דבר“ כתב כי „אי־שביעת־הרצון של הכורדים הגיעה לידי קרב“, ויפה כתב אפשטיין כי לא אי־שביעת־רצון יש כאן, אלא זעם וזעף...

ואולם — המעוות לא תוקן עד היום. כפעם בפעם תשמע בטויים מגורמנים, כגון „מאד הייתי אי־שבע רצון“. האזנים נכוות ממש למשמע דבורים אלה, היצאים אף מפי מורים וסופרים. מדוע לא תאמרו בפשיטות: לא שבעתי רצון כלל. ואם תרצו: היתה בלבי תרעומת על כך, התרעמתי בלבי על כך.

„אי־שביעת הרצון גדלה והולכת בגרמניה“ „דבר“, כ״ו מרחשון תרצ״ה; „מוסיפים להביע אי־שביעת־רצון על מכת התפוקה“ „ידיעות כלכליות“, אב — אלול תש״י. האמנם לא תניח את דעתנו הדרך הפשוטה והברורה: „מוסיפים להתמרמר על“... „ההתמרמרות בגרמניה הולכת וגדלה“. כל „אי־שביעת־רצון נגד פלוני“ (כבשבעון, מאונים, כ״א כסלו תרצ״א), אינה אלא תרעומת או התמרמרות על פלוני. לכל היותר נאמר אי־רצון, אך לא „אי־שביעת־רצון“, ולא „אי־תשומת־לב“ וכדומה, כי בטויים שליליים „משולשים“ קשים לשפתנו יותר מעשן לעינים.

סדר במבוכה הלשונית של הדורות" כן — ואולי יותר מזה — מצויים אנו להקל מעלינו את עול ההבעה המסורבלת בעטייה של השפעה גרמנית. ואל נוסף לשעבד את מהלך מחשבתנו לדרכי המחשבה ה"לועזית! השחרור הזה יצמיח לנו גם רוחה והקלה, גם סדר וזן עברי. כל כבלי חוק ומשפט, הצומחים מתוך היקש לועזי, הפסדם מרובה משכרם, ולפעמים אין בהם אלא הפסד בלבד.

בגופא דעובדא אינני רואה הבחנה זו, שד"ר פרלמן מבקש לקבוע. גם לא כל הגויים יראוה. תמהני אם תימצא, למשל, ברוסית ובצרפתית כשם שהיא מצויה בגרמנית. ד"ר פרלמן עצמו אינו עומד בגזירה, שלדעתו ראוי היה לגזרה... זה לא כבר (בש' תשי"ב) הופיע תרגומו החדש לחוברת אוטואמנסיאציה של ד"ר פינסקר. בדקתי בתרגומו כמה מקומות בענין זה, לעומת תרגומו של אחד"העם, וראה זה מצאתי:

אמנם, במקום „עם שאינם יהודים“, מחזיר מי שאיננו יהודי“ (בתרגום אחד"העם) כתב פרלמן „עם לא־יהודים“, „מחזיר לא־יהודי“, אך להלן כתב גם פרלמן „עם שאינם יהודים“, ולא עוד אלא שהוא כתב גם „והבלתי יהודים“, במקום שאחד"העם כתב בפשיטות „והגויים“.

רק במקרים מעטים מאד מאד — יתכן שכדאי יהיה להנהיג הבחנה כנ"ל, ואז מוטב שנעדיף „אי“ על „לא“ ו„בלתי“ גם יחד. והטעם פשוט: השם המופשט — נוה לגזור בצרופי „אי“ („אי־אפשרות“, „אי־זהירות“ וכד.). אך, כאמור, כל הממעט באלה — הרי זה משובח! הערה: דרכי הנגוד והשלילה של „יהודי“ — מפאת החשיבות שבדבר — מבוררים בפרק מיוחד בסוף המאמר.

1) דרכי שלילה בלועזית ובעברית.

בכל אומה ולשון קיימים כמה וכמה דרכי שלילה: באנגלית ובגרמנית — ע"י תוספת a, de, non, un, in (i, im) בצרפתית — ע"י תוספות אלה (בלי un), וגם — ברוסית — ע"י תוספת bes, ne. אותו הברל (בין „ניכס“ ל„און“) שד"ר פרלמן רמז עליו לעיל כקיים בגרמנית, אף בגרמנית גופא אינו תמיד בחינת חוק ולא יעבור. אך לא זה העיקר: העיקר הוא שבשאר לשונות אין הברל זה קיים כמעט כלל, כעדות הדוגמאות שלהלן: מתוכן אנו למדים שתארי שלילה גרמניים, המתחילים ב„און“, מתורגמים בשאר לשונות בדרכים שונות.

אונאורדנונג, בצרפתית — דיוורדר; אונגליק — מאלהיר; אוניידיש — נון זואיב. ואין הצרפתי, אף לא הרוסי ושאר גויים, מבחינים בין לא־יהודי ובלתי־יהודי. אין בלשונות אלה אלא דרך אחת בלבד בכגון זה,

חמשה זמנים ללשון עבר (בגרמנית — 3), וסוף דבר שרובם נפליטים מן הלשון, ולמעשה קיימים רק שני זמנים. ברוסית — אחד בלבד, וכן בעברית. רשאים אנו להתפאר בכך ולהודות לאבותינו שלא הנחילונו בענין זה סבלי־ירושה מכביד ומעיק.

והנה, באים סופרים, בעלי שאיפה מופרות לדייקנות, ומבקשים לכפות עלינו כל דיוק המצוי בשפת לעז. כבר בררתי לעיל שנגוד הטוב הוא רע, ושלילתו — „לא טוב“. מובן מאליו ששלילת הרע היא — „לא־רע“. נמצאנו למדים שיש כאן ארבע מדרגות בין טוב לרע: טוב — לא רע — לא טוב — רע. בא ד"ר יצחק אפשטיין (בספרו „הגיוי לשון“) ומבקש לכפות עלינו הבחנה נוספת שאינה קיימת בלשוננו כלל: „איננו טהור“ — ניכס ריין בלעז, „לא טהור“ או „בלתי־טהור“ — אונייין. הוא עצמו הבין כי הפליג בהצעתו זו, באמרו:

התבחין העברית בין שתי מדרגות אלה?

על כל פנים לא תמיד הובדל ביניהן...

כראיה הוא מביא את הכתוב „הבהמה אשר לא טהורה היא“, ולעומתו — „הבהמה אשר איננה טהורה“. לא רק „לא תמיד“ הבחינה העברית בין שתי המדרגות הנ"ל: מעולם לא הבחינה ביניהן, ופטורים אנו מלהכניס עצמנו בכל עול של דיוקים והקפדות, הקיים בשפת לעז.

נפלאותי גם על ד"ר ש. פרלמן, הכותב לי באחד ממכתביו:

יש, כמובן, לשים לב להבדל שבין אוניידיש לניכטי־ידיש.

אודה על האמת: הברל זה אינו נהיר לי כלל. לפיכך בקשתי מאת מר פרלמן ברור דברים. והנה תשובתו, שהוא מציינה כ„לא בלשונית, לפי חושו בלבד“.

בלתי הוא ההפך הגמור, הסותר, כגון „בלתי טהור“, כלומר טמא, אונייין בלעז; „בלתי בעל־תכלית“ (תאר שלילי שנהפך ל־חיובי), אונענדליך; כך גם האלילות היא תפיסה בלתי־יהודית, אוניידיש; אבל ה־אפלטוניות היא „תפיסה לא־יהודית“, ניכס יידיש ולא אוניידיש. צבור המתנגד ליהודים הוא בלתי־יהודי, אבל צבור שאינו מתנגד ליהודים, אלא שונה מהם, הוא „לא־יהודי“.

ידעתי כי אפשר להביא ראיות־לסתור מן המקורות שבכל הזמנים; אבל סבורני שיש בלבול־מושגים גם במקורות, וחובת הבלשנים של ימינו היא להביא סדר במבוכה הלשונית של הדורות.

צדק ד"ר פרלמן בהערתו שיש לפעמים בלבול־מושגים גם במקורות. אבל כשם שחובתנו „להביא

— אלמות, אלקום, ואף אלה לא הכו שרשים בעברית החדשה. בקשו לחדש „אלמות“, „אלמותיה“ — כשם פרה, ולא נקלט. גם החדוש „אלמיה“ של ועד הלשון (דהידראט בלעז) לא נתקבל. ואף אֶלְחוּט (רדיו), שכבר גזרו ממנו „אלחוטאי“, „אלחוט“ ואפילו פעל „אלחט“ — אינה, כמדומה, אלא מלה „מלונית“, שאר הדרושים מקצועיים: „אלמגנט“, „אלמתכת“ — ועתידים אינו בטוח. איתמר בן אבי הרבה להשתמש ב„אלשני“, ואין שני לו בענין זה.

כיוצא בזה החדוש „אלרכוז“ (דצנטראליזאציה), שאף הוא לא נקלט. והטעם פשוט: הקושי ביצירת פעל משם זה. אנכי הצעתי למזג את שתי המלים אי-רכוז לאחת: אירכוז (ומכאן — הפעל: לארכוז, מאורכו). אחדים מהדרים אחרי „אפעלפי“ במקום אף-על-פי. וכל תועלת אין בדבר. אך אירכוז במקום אי-רכוז עשוי להביא תועלת מעשית.

ואחר כל אלה אל נסיה דעתנו מן אל יש שצרופי אל יוכלו גם הם להיות לנו לברכה. ואב לכולם אלקום שבמקרא. שם זה שאחדים מהחוקרים הגרמניים רואים אותו כמפוקפק („אוניכערעס ווארט“). — כשם שהם רואים כמפוקפקות עשרות מלים השופעות חיים ב- לשוננו, — יוכל להתמלא חיים אם נקבענו במשמעות שהורגו קדמונינו (רש"י): „אין נצב לעומתו“, וכן בשאר מפרשים).

כמה פעמים נשאלתי: כיצד אומרים בעברית שפלוני (לרוב — פלונית...) יש לו קסם „איררויסטיבל“ (בגרמנית — אווידערשטעהליך). במלונים מתורגם: שאין לעמוד בפניו. האם לא ניטיב לעשות אם נאמר שיש לו „קסם אלקום“? דומה, צידוף מקורי זה ברכה בו.

ז) השלילה המופרזת בגרמנית

הגרמנית — זה טיבה לסבך את דרכי ההבעה, ויש בכוחה לעטות מעטה „מדעי“ על כל דיבור פשוט של בני-אדם. לפיכך מרבה הגרמני בדרכי שלילת תוארים ושמות יותר מכפי המקובל בשאר שפות אירופה: בגרמנית — „אונבעדיגנט“ (כלר' ללא כל תנאי) פירושו בהחלט „אונזיך“ (לא-שכל) — שטות, הבל.

אנו העברים נתרגם גם „אונאנטבעהרלעך“ (שאי אפשר בלעדיו) במלה חיובית: הכרחי (אף על פי שתואר זה קיים בצורה שלילית גם בשאר אומה ולשון). כאן לא נגררנו עדיין אחרי הגרמנית. אך לא פעם תשמע, למשל, „הוא הראה לי פנים לא ידידותיים“ (אונפרוינדליך) במקום „לא קבלני בסבר פנים יפות“ או „קבלני בפנים נזעמים“ (או זועפים). „נזעם“ או „זועף“ הוא הוא ה„אונפרוינדליך“ שבלעז.

יש בגרמנית „זעלבסטשטענדיגקייט“ וגם „אונאכ-

כיוצא בזה ברוסית: אונריין, אונאבהיינגי ועוד תאלם רבים מתורגמים לרוסית בתוספת „ני“; אונפערשעמט, אונפארטייאיש ועוד ועוד — מתורגמים בתוספת „כו“.

באנגלית קיים, למשל, הבדל בין Insanitary Uninterested ל-Disinterested, אבל מי חכם ויבחין ויקבע תחומי הוראה בין המלים שלהן:

nonessential — inessential, noneffective — ineffective, nonexistence — inexistence, nonconsequent — inconsequent, nonlegal — illegal, uncertainty — incertitude.

ואפילו תארים הקיימים בצורה אחת בלבד (כגון: נונאקספטאנס, נונאפיראנס, נונרויסטאנס וכד') — אין ביניהם לבין שאר תארים הבדל חמשי: באנגלית — נונרויסטנס, בשאר לשונות — איררויסטאנס, ו- הבדל מהותי — אין.

כל זה מעיד כאלף עדים שחלילה לנו מלהגרר אחרי הגרמנית ולערפל את דרכי ההבעה של שפתנו העברית הברורה ע"י דחוקים מפולפלים, שברובם ידמו למעשה סופיסטיים. דחוקים אלה הם שהביאו את ד"ר יצחק אפשטיין ז"ל שיבקש להבחין גם בין „אין פלוני יודע בושת“ ל„פלוני הוא אדם שלא ידע בושת“. פלפולים כאלה — לא זו בלבד שאינם מביאים בהירות בלשון, אלא מסבכים את דרכיה ויוצרים נפתולי-לשון שאין בהם שכל, אלא הפסד.

צינתי קודם שבשאר אומה ולשון קיימים כמה וכמה דרכי שלילה. לפעמים קבועה לגבי תואר ושם פלוני — צורה אחת בלבד, ולפעמים — שתי צורות גם יחד, בלא הבדל ממש.

הוא הדבר בעברית. אף יש לציין בקורת-רוח שהולכת וגוצרת אט-אט איוו שיטה, ותחומים הולכים ומסתחנים:

לשם השלילי המופשט — תשמע כמעט תבת „אי“ בלבד (אע"פ שבמקרא — תשמע לכך לרוב תבת „לא“, כמבואר בראש המאמר): אי-הבנה, אי-זהירות, אי-נעימות וכד'. לתואר השלילי — גם בלתי ולא ואינו. לפי שעה — אין התחומים מסוימים, אך גראה לי שבצדף הא הידיעה יעדיפו את בלתי, ובהבעה סתמית — את לא. „בלתי מספיק“ נדחק, כמדומה, מפני „לא מספיק“ (בצינוני המורים במחברות התלמידיים — אין עדיין קביעות מסוימת).

המלים אל ואין — לא נקלטו עד כה אלא בצרופים מעטים מאד. בצרוף אין — איני יודע אלא אין-סוף; צרוף מוצלח הוא שכבר הכה שרשים עמוקים ואף נעשה למלה אחת: אינסוף, אינסופי.

אל משמשת אף היא בצרופים מעטים מאד. במקרא

בלשנים אנגליים מורים בספריהם לעם שאסור ל־ הרבות בשלילה אחר שלילה. אף משפט כגון „לא היה בהם אף אחד שאינו לבוש יפה“ — פסול בעיניהם, והם מורים את הדרך הישר: כולם היו לבושים יפה. ואנו מבקשים להשכיב את לשוננו הברורה במטח־סודם של דיחוקים גרמניים.

לפני שנים רבות קראתי ב„דבר“ (י"ט כסלו תרצ"א) ידיעה פשוטה, והוצרכתי לחשוב קצת עד שהבנתי את הענין. וזה לשון הידיעה:

שלום אש הוצא מן הליגה בגלל התנגדותו למחאה נגד ההתפרצויות נגד היהודים.

שלש התנגדויות כאן... ואני סבור שחובה עלינו להביע את מחשבתנו בדרך עברית יותר, כלו' קלה ומובנת יותר! אל החוף הזה עלינו לחתור, ולא אל הדודים דקים מן הדקים, שיותר משיש בהם מן הדיוק — יש בהם מן הכלבול והמעמסה.

ט) משלילה — לחיוב

בררתי כאן את הדרך הישר להמיר שלילה בנגוד בכל עת מצוא. במקרים מעטים אפשר להמיר שלילה בחיוב, ואין להסיח את הדעת מאפשרות זו, אפילו היא מצומצמת. לא „עולה אי־תלותם בתנודות השוק“, אלא — פוחתת תליותם בתנודות השוק.

פעם ראיתי במאמר סוקולוב (בשבועון „טורים“, יג, אדר תרצ"ד):

הדרך הכי אי־מרוצה לרבים.

תמהני על כך מאד: סוקולוב שפקח היה — מה ראה להגרר אחרי גרמנימוס זה? אמנם, סוקולוב בכלל לא היה בין ברנני השון, ולפעמים נגרר אפילו אחרי לשון הדיוט, כפי שבררתי לאורן של דוגמאות במאמרי בספר סוקולוב (ירושלים, תש"ג). סוקולוב לא נמנע, למשל, אף מידישימוס מוחלט כמו „אוחז ממך עולם ומלואו“... אך גרוע מזה „הדרך הכי אי־מרוצה“, יש כאן תרתי לריעותא: „מרוצה“ במקום רצוי, והכי אי... בכגון זה יש לומר בפשיטות:

הדרך הרצויה סחוט מכל.

כללו של דבר: עברית נחשובה, וממילא גם עברית נדברה.

סיכום הלכות

א) העברית — דרכה להרבות בניגודי תארים ושמות, ולמעט בשלילתם. בהשפעת הלועז מרבים אנו בשלילה יתר מכפי המדה, ויש לחתור לדרך ההבעה המקורית, הנוחה לשפתנו. ביחוד יש להמנע בחלט מצרופים שליליים בני שלש מלים, כגון „אי שביעת רצון“.

העניגקייט“. ואף לנו יש כבר ב"ה עצמאות ואי־תלות (הנכון: אי־תלות, בידוד, כי תלות שם מופשט הוא מן תולה, ולא מן תלוי, כפי שכבר בררתי). ו„כמובן מאלף“ יש לנו גם אי־עצמאות. הצרפתי, למשל, מסתפק כמדומה במלה אחת בלבד: אינדפנדאנס תשמש לו במובן עצמאות ואי־תלות כאחת. ואנחנו כותבים „אי־תלות ועצמאות“ זה בצד זה („על המשמר“, ד' אדר תשי"ג). אל נבוש מפני הגרמנים: בכל עושרם המדעי של לשונם אין להם מלה מדויקת אף להבעת מושגים פשוטים, כמו חטף, או הספיק („לא הספקתי“). צר־ך, הסח הדעת. בלשון זו תשמש מלה אחת לרחיצת גוף ושיטפת כלים וכביסת לבנים (לא כן ברוסית וכי צרפתי). גם בשאר אומה ולשון תשמש מלה אחת למשחק ומנגן, לזקן וישן, ואין רע, חלילה, אין הגויים מקנאים בנו ואינם מבקשים להנהיג דיוקים שאינם קיימים בלשונם, גם אם לפעמים יש הכרח לדייק, ואילו אנחנו — קנאה משונה אוכלת אותנו, ומרבים אנו לחדש חדושים רק מתוך קנאת־שוא. הרבה חידושים קלוקלים ומיותרים הצמיחה לנו קנאה זו, ויש שכבר בשתרשו וקשה לעקרם.

„בחוגי אר"ם שוררת אי־ודאות“ — מודיע „הארץ“ (י"ח אדר תשי"ג). גם השררה גם האי־ודאות — ריה גרמני מאוס נודף מהם. העברי יאמר בשפה ברורה: קיימים ספקות.

ד) סיכומי מחשבה בעמיו של הלעז

בכלל מרבים אנו „ללכת בדרכי הגויים“ יותר מדי, ויש שנחקה אף את מהלך מחשבתם. הכופים היינו? העברי מקוה. הנכרי (ביחוד — האנגלי), רוצה לקוות, כי על כן „גיטלמן“ הוא ואין בו „העזות“ ל־ קוות... יש שאף אינו מהין לרצות לקוות, אלא „רוצה היה לקוות“, ואף אנו כן...

דבורים שגורים אף בפי ההמון הם, למשל:

— „האם לא היה לך אינעים?“ מדוע לא נאמר ב־ פשיטות: „האם היה לך נעים?“

„הדבר איננו בלתי־אפשרי“ (ניכט אויסגעשלאסן בגרמנית); העברי יאמר: יתכן!

והרי לך כמה משפטים, שיודמנו לפעמים בספרותנו החדשה, בחינת הרהורים „פילוסופיים“:

„אינני סבור שהדבר איננו בלתי־אפשרי“, כלומר: אינני סבור שדבר זה יתכן.

„דבר זה איננו בלתי נמנע“, ואם תוסיף על כך „אינני סבור“ — „אינני סבור שדבר זה איננו בלתי נמנע“ — הרי לך כאן „סוגיא פילוסופית“ ויש להתייגע בברור הסבך המפולפל הזה, שכונתו — אינני סבור שאפשר להמנע מזה. שלש שלילות במקום אחת, וכל זה — בעטיו של הגרמני...

אחד (הגוי גם צדיק תהרג), אבל הוא חולק על דעה זו. לפי רד"ק הורגלו חז"ל לקרוא גוי גם לאיש אחד שאינו ישראלי, לפי שכל איש שהיו רוצים לזכור שאינו מישראל רק מגוי אחר, ולא נתברר אצלם מאיזה גוי הוא, אם אדומי או ישמעאלי או משאר ה' אומות, לפיכך היו אומרים גוי, כלומר שהוא מגוי אחר שאינו מישראל.

ממעשי הצנזורה והמדפיסים

אף על פי שהנכרי הולם ביותר את "שאינו יהודי" — בכל זאת הולך ונדחק גם הוא, וכבר התחילו לדחקו עוד לפני מאות שנים. הן מחמת חשש איבה המירו, כידוע, גם את המלה אומות ב"עובדי כוכבים ומזלות", ואין כאן אלא מעשה המדפיסים שחששו לאיבת הגויים, בגלל מאמרי חז"ל המדברים בגנותם. הן גם את המאמר המפורסם "טוב שבמצרים הרוג" שינו ל"טוב שבעב"ם הרוג", ומטעמי אפולוג' טיקה מפלפל ק. א. פערלא (ב"אוצר לשון חכמים") ומבקש להוכיח שהנוסחה הנכונה — "טוב שבמצרים הורג" (כלר נהרג)...

שינויי הצנזורה שיבשו לפעמים את הכתוב, עד לבלי דעת מהו הנכון: במקום "מדורות הנכרים" (אהלות י"ח ז') — יש גם "מדורות הכותים" — "הכושים" — "הכנענים"...

שינויים אלה יש אשר יגיעו עד כדי הלצה והיתול: "שלשה עזין הן: ישראל באומות" (ביצה כ"ה:), הצנזור או המדפיס עשה את מלאכתו באופן אוטומטי ו"בעין יעקב" נדפס — "ישראל בעובדי כוכבים", כאילו גם בני ישראל עב"ם הם... וכן בפירוש רש"י בעין יעקב (סוכה כ"ט), "לדאוג יותר משאר עכו"ם", בטקום האמור ברש"י בגמרא: "יותר משאר אומות".

אינו יהודי

החשש לאיבה הוא שהרחיק את ה"גוי" — הרווי כוז ושנאה — ואת ה"נכרי" גם יחד, ומכאן צמח הצורך בצרופים שליליים. את ראשיתו מצאנו כבר בתלמוד (ברכות ט"ז:): "בין שהוא בן ברית, בין שאר נו בן ברית".

בכל זאת עוד הוסיף ה"נכרי" להחזיק מעמד אף בימי הביניים. ברש"י וברמב"ם לא מצאתי אף פעם "בלתי יהודי", אך ב"שולחן ערוך" כבר בולטת שאיפת המחבר להמיר נכרי ב"אינו יהודי" (הדוגמאות שלהלן — מחוך "שולחן ערוך אורח חיים"):

דין מלאכה ע"י אינו יהודי... אסור לומר לאינו יהודי (תקמ"ג), דירת אינו יהודי (שפ"ב), ישראל ואינו יהודי... שמקבל מאינו יהודי (ת"ג).

ב) השלילה לגבי תארים מובעת ע"י "אי", "אינו", "בלתי", "לא", וגם "בלי". כל אלה — במקרא, בתלמוד אך "בלתי", "בלג" כמלות שלילה בתארים, אך בספרי ימי הביניים פשט מאד השמוש ב"בלתי", וכן בשפתנו ניום.

ג) בשוחות מובעת השלילה ע"י "אי" ו"לא". בשפתנו כיום רווחת שלילת שמות ע"י "אי" בלבד. הערה: על מקום הא הידיעה בצרופים השליליים — ידובר במאמרי הבא.

נגוד ושלילה של "יהודי"

הצרוף השלילי — "שאינו יהודי", "בלתי יהודי", "לא יהודי" — שייך אף הוא לנושא שבמאמרי, אולם מפאת השיבות הרבה בחיינו (אע"פ שאמור הוא לא ביהודי, אלא במי שאינו יהודי) ראיתי לטוב להקדיש לו פרק מיוחד.

מבחינת הלשון — כל מי שאינו מדבר עברית לועז ייקרא לו, ואפילו יהודי הוא. מבחינת הלאום — כל מי שאינו יהודי — נכרי הוא. למעשה יכולנו להסתפק בנכרי, ולא להזקק ל"אינו יהודי", אבל סבות שונות, ובעיקר — חברתיות ולאומיות, הצמיחו את הזיקה לצרופים שליליים.

משמעות ה"גוי"

השם השגור — ביחוד בידיש — לגבי מי שאינו יהודי הוא, כידוע, גוי. בתחילה שימש הגוי במובן עם בכלל, ולא פעם אמור הגוי שבמקרא בעם ישראל: "עמך גווי הזה", "ישראל גוי אחד בארץ". אך ברבות הימים נתיחד השם גוי בעיקר למי שאינו יהודי, לעובדי אלילים: "עצבי הגויים כסף וזהב", "כי כל הגויים ערלים", "אל דרך הגויים אל תלמדו", ועוד.

הברכה "שלא עשני גוי" — סיעה לא מעט להשרשת הגוי במובן זה: אמנם, הגירסה במנחות (מג:) היא "שעשני יהודי", אך בתוספתא דברכות "שלא עשני גוי", וכן גירסת רב עמרם והרמב"ם ועוד, ונוסחה זו נתקבלה בכל תפוצות ישראל. בסודר "עבודת ישראל" המירו גוי בנכרי, והטעם מבואר שם בשולי העמוד:

בעל ויעתר יצחק הרחיק תיבת גוי והעמיד במקומה נכרי, ויפה תקן, כי אע"פ שהרגילו חז"ל לקרוא גוי לאיש אחר שאינו מישראל, וכמו שכתב רד"ק בספר השרשים ערך גוי, מכל מקום בכל המקרא תבת גוי הוראתה כמו עם, וגם לא יתכן להשתמש בה על איש אחד, כאשר כבר העיר הראב"ע בפרושו לשמות כא ח. אבל נכרי היא המלה הנכונה, אם הכוונה לאיש זר שאינו מזרע ישראל.

רד"ק מביא את דעת ר' יונה שגוי יתכן גם באיש

ולעצם השאלה: לפי עניית דעתי מוטב לכתוב כאן „הלא-יהודיות“ (הא הידיעה לפני „לא“).

בלתי-יהודי או הבלתי-יהודי?

„לא-יהודי“ — ודאי שראוי לדהותו מפני „הלא-יהודי“, אך מוטב להסתפק ב„שאינו יהודי“, „הבלתי-יהודי“, — כפי שכבר נתברר.

רבים טועים וסבורים שגם בצירופי „אי“ ו„בלתי“ יש לנהוג דין סמיכות רגילה ולקבוע הא הידיעה בצד השם. ביתור טעו בזה בשנים קודמות: ועידת בלתי הציונים למען „אי“ (כותרת ראשית ב„דבר“ ט' מרחשון תרפ"ט), בלתי-היהודים אינם מחכים (שם).

לעתים רחוקות ימצא צירוף כזה בספרי ימי הביניים („ויודו בידוע בלתי המוחש“). על-פי-כך — הבלתי. צורה זו נתקבלה, וראויה היתה שתתקבל כשם שנתקבל גם „היותר“: „היותר טוב“, „היותר נאות“, „היותר צודק“. אף צירופים אלה לא חדשים הם וכבר השתמשו בהם לפני מאות שנים.

נמצאנו למדים: את הא הידיעה יש לקבוע בראש מלת השלילה ולא בראש התיבה שלאחריה. ואף על פי שמצאנו גם „האינו יהודי“ מוטב לומר „שאינו יהודי“, וטוב מזה להרחיב ככל האפשר את שימוש „הנכרי“. „הון יהודי ונכרי“, „השקעת יהודים ונכרים“, „יחס הנכרים אלינו“ — בכל אלה אין קושי וזרות. אם תרצו — יהא זה דיבור שגור ושוטף!

האינו ישראל (רמ"ד), האינו-יהודי (שפ"ב), כשאין האינו-יהודי בבית (שפ"ג).

מצאנו, אפוא „אינו ישראלי“ ו„אינו יהודי“ אף בצרוף הא הידיעה, — דבר שאינו שכיח בספרינו כלל.

בלתי-יהודי, לא-יהודי

בנוסח הכרות בלפור, שתורגמה ע"י אחד-העם, כתוב: „הכנסיות הבלתי-יהודיות“. בספרים חדשים („דברי ימי הציונות“ מאת חנוך-פלר, „תולדות עמנו בזמן החדש“ מאת ד"ר א. שמואלי) תוקן: „העדות הבלתי-יהודיות“. החליפו כנסיה בעדה, אך הצרוף „הבלתי יהודיות“ נשאר כשהיה.

ב„כלבו לתלמיד“ (פאריו, תרפ"ו) נדפס „הכנס-יות לא-היהודיות“. צרוף זה התמיהני קצת, וזה לא כבר בקשתי מד"ר ש. פרלמן, (שערך את הספר יחד עם ז'בוטינסקי) מה טעם ראה לשנות. בתשובתו אלי נאמר:

אם אין זכרוני מטעני (ועד כה לא בגד בי) הוגש לי בעת הדפסת הכל-בו נוסח הכרות בלפור בתרגומו של אחד-העם, ואני לא שיניתיו בו אף כקוצו של יוד. אפשר שהמעתיק (אולי ז'בוטינסקי בעצמו) כתב „לא היהודיות“ במקום „הבלתי יהודיות“, מפני שהדבר נראה לו מתאים יותר למלים „נון ג'ואיש“ שבמקור. — — —